

О.М. РУДНЄВА. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Досліджуються різні підходи до тлумачення поняття міжнародних стандартів прав і свобод людини. Виходячи з аналізу специфічних характеристик міжнародних стандартів з прав людини, автор пропонує власне розуміння цієї правової категорії.

Ключові слова: міжнародні стандарти, права і свободи людини, ООН.

Исследуются различные подходы к толкованию понятия международных стандартов прав и свобод человека. Исходя из анализа специфических характеристик международных стандартов прав человека, автор предлагает собственное понимание данной правовой категории.

Ключевые слова: Международные стандарты, права и свободы человека, ООН.

The different views on the definition of international standards of human rights and freedoms are researched. The author proposes its own understanding of this legal category taking into account the specific characteristics of the international human rights standards.

Key words: International standards, human rights and freedoms, UNO.

Необхідною передумовою ефективного розвитку вітчизняної правової системи як складової процесу розбудови демократичної та правової держави є визнання, гарантування та реальне забезпечення міжнародних стандартів прав і свобод людини. Для України, як молодій країні, що ставить перед собою амбітні завдання приєднатися до сім'ї держав з багатовіковою правовою традицією та значним досвідом демократичного будівництва, сприйняття ідей прав і свобод людини та забезпечення міжнародних стандартів з прав людини є одним з найбільш актуальних завдань на сучасному етапі її становлення.

Це завдання поставило перед юридичною наукою низку важливих проблем, вирішення яких потребує значної уваги. Однією з таких проблем є необхідність з'ясування відправних засад, що встановлюють основні підвалини регулювання суспільних відносин у сфері прав і свобод людини, враховуючи їх пріоритетне та основоположне значення. Цим актуалізується проблема визначення сутності міжнародних стандартів та їх ознак, котра й обрана автором у якості предмету дослідження цієї статті. Основною метою цього дослідження є проведення аналізу існуючих підходів до тлумачення категорії «міжнародний стандарт», встановлення на його підґрунті основних рис міжнародних стандартів прав і свобод людини та формулювання їх дефініції на підставі висновків, зроблених у результаті дослідження.

Керуючись вимогами діалектики, слід відзначити, що за часів радянської України та роки незалежності нашою державою були ратифіковані практично усі базові міжнародні договори з прав людини. Таким чином міжнародні стандарти прав і свобод людини стали частиною внутрішнього права України. Виходячи з вказаного, дослідження та аналіз міжнародних стандартів прав людини, з огляду на юридичну силу джерел їх закріплення та винятково важливий характер змісту, можна розглядати як дослідження нормативної основи національної правової системи України.

Поняття міжнародних стандартів у сфері прав людини залишається недостатньо розробленим вітчизняною юридичною наукою. Окремі аспекти цієї пробле-

матики досліджувалися такими вченими, як О.В. Бурлак, В.Г. Буткевич, Г.В. Ігнатенко, Муса Аль-Сулайбі, М. Орзіх, П.М. Рабінович та деякими іншими. Однак саме поняття «міжнародний стандарт» не має більш-менш однозначного усталеного визначення, більше того, відсутні навіть відносно чітко виражені критерії його розмежування з іншими близькими за значенням та сферою застосування правовими категоріями.

Часто поняття міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини ототожнюють з правами людини, із зобов'язаннями держав-учасниць тих чи інших міжнародно-правових договорів, з принципами міжнародного права прав людини тощо. У назвах наукових статей, інших юридичних праць, що дають юридичну характеристику нормативно-правовим актам з прав людини, нерідко словосполучення «міжнародні стандарти» використовується саме для позначення цих актів, що також веде до неоднозначного розуміння терміну, ототожнення його з нормативно-правовими актами, правами, обов'язками тощо. Ситуація ускладнюється ще й тим, що чинні міжнародно-правові договори також не містять легального визначення поняття міжнародного стандарту прав людини, не вказують на критерії та визначальні риси цієї категорії. Не дають належного висвітлення цієї ситуації й міжнародні організації з прав людини.

У той же час окремі вчені пропонують свої визначення поняття міжнародного стандарту, засновані на їх баченні цієї категорії. Так, П.М. Рабінович та М.І. Хавронюк розуміють міжнародні стандарти прав людини у вигляді певних показників цих прав, встановлених у міжнародних актах, які заохочують або зобов'язують держави¹.

В.Г. Буткевич пише, що міжнародні стандарти слід розглядати як такі, що регламентують права і свободи людини в конкретній сфері її життєдіяльності, визначаючи, в який спосіб загальновизнані норми міжнародного права можуть бути там застосовані, і які зобов'язання держави можуть чи мають брати на себе для забезпечення прав людини, якими міжнародними гарантіями підкріплені ці права і свободи, ступінь обов'язковості закріплення їх вимог у національних правових актах тощо².

Р.А. Мюллерсон вказує, що категорією міжнародного стандарту в міжнародному праві прав людини охоплюються досить різноманітні норми, такі як правила міжнародних договорів, резолюції міжнародних організацій, політичні домовленості, наприклад Гельсінський заключний акт, документи Віденської та Копенгагенської зустрічей, міжнародні звичаї³.

На думку С. Черниченка, міжнародні стандарти в галузі прав людини – це міжнародно-правові, тобто такі, що випливають з міжнародного права, обов'язки держав⁴.

Досить часто в юридичній літературі міжнародні стандарти прав людини ототожнюються з відповідними обов'язками держав. Так, Р.Г. Вагізов писав, що їх слід розуміти саме як загальновизнані норми поведінки держав, що здійснюються державами стосовно своїх громадян та осіб, що перебувають під їх юрисдикцією⁵.

Поряд з поняттям міжнародних стандартів прав людини у юридичній літературі використовується також категорія «європейські стандарти», причому останні виступають як різновиди міжнародних стандартів прав людини. П.М. Рабінович, даючи дефініцію цьому поняттю, пише: «європейські стандарти прав людини – зафіксовані в юридичних актах та документах європейських міжнародних організацій та їх органів принципи і норми стосовно змісту й обсягу прав та свобод людини, призначені слугувати обов'язковими або рекомендаційними наста-

новами для відповідної внутрішньодержавної юридичної практики»⁶. Таким чином, вчений визначає стандарти прав людини як відповідні принципи та норми.

Отже, можемо зробити висновок, що юридична наука на сьогоднішній день не містить парадигм у багатьох категоріях міжнародних стандартів прав людини, а також виражених навіть з відносною чіткістю критеріїв його розмежування із суміжними категоріями.

Слід зазначити, що проблему ускладнює й та обставина, що поняття міжнародного стандарту за своїм лексичним навантаженням є досить широким, і тому знайшло своє застосування не лише у галузі міжнародного права прав людини, а й в інших сферах міжнародних відносин. Так, наприклад, досить часто під поняттям міжнародних стандартів розуміють систему технічного регулювання, що являє собою узгоджену сукупність правил щодо якості товарів та послуг, технологічних процесів виробництва тощо. Йдеться про сферу, національну нормативну базу якої складають Закони України «Про стандартизацію», «Про підтвердження відповідності», «Про акредитацію органів з оцінки відповідності» та інші. Окремий міжнародний стандарт у трактуванні цієї галузі означає нормативно-правовий акт, що містить норми, які встановлюють вимоги до тієї чи іншої продукції.

Вказана сфера є не єдиною, у якій практикується використання категорії міжнародного стандарту – останнє є досить вживаним і в інших галузях суспільних відносин. Це пов'язано з тим, що становлення та розвиток міжнародних стандартів є наслідком триваючого процесу глобалізації, особливо бурхливого в останні десятиліття. Глобалізація, як стверджується багатьма вченими, веде до демократизації суспільного життя у багатьох країнах світу, що безпосередньо впливає на становлення уявлень про права людини⁷.

Для з'ясування значення міжнародного стандарту прав людини важливим є визначення його суттєвих ознак. На наш погляд, ці ознаки мають висвітлювати джерела закріплення, форми (як об'єктивні ознаки) та внутрішній зміст поняття, а також наслідки їх дії, значення та вплив на суспільні відносини.

Однією з таких ознак міжнародних стандартів є універсальність. Вона знаходить широке відображення в нормах міжнародних договорів з прав людини. Так, наприклад, ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права закріплює, що кожна держава повинна поважати і забезпечувати усім особам на своїй території надані права, без будь-яких відмінностей на основі расової приналежності, кольору шкіри, статі, мови, релігійних та інших поглядів, національно- або соціального походження, майнового або іншого статусу.

Парадигма універсальності міжнародних стандартів прав людини полягає у тому, що вони є єдиними для усіх держав, що приєдналися до відповідного міжнародно-правового акта (у разі, якщо останній є джерелом їх закріплення), а вимоги, встановлювані ними, мають однаковий ступінь імперативності незалежно від того, у якій державі вони застосовуються. Загальна декларація прав людини проголошує: «Усі права людини універсальні, неподільні, взаємозв'язані й взаємозалежні. Міжнародне співтовариство повинно відноситися до прав людини глобально, на справедливій і рівній мірі, з однаковим підходом і увагою. Хоча значення національної і релігійної специфіки та різних історичних, культурних і релігійних особливостей необхідно мати на увазі, держави, незалежно від політичних, економічних і культурних систем, зобов'язані заохочувати й захищати усі права людини й основні свободи.

Слід відзначити, що вітчизняні юристи та міжнародні експерти також часто

вдаються до використання категорії «міжнародні стандарти», коли мова йде про стан дотримання тією чи іншою державою положень міжнародних договорів. Так, Заключні коментарі Комітету ООН з прав людини, прийняті за результатами розгляду шостої періодичної доповіді України від 11 квітня 2006 року, використовують категорію «стандарт», «стандарт захисту» тощо⁸. Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, представлена ним у грудні 2008 року, мала назву «Стан дотримання Україною міжнародних стандартів у галузі прав і свобод людини»⁹. Здебільшого категорія «міжнародний стандарт» у документах звітного та рекомендаційного характеру вживається з метою оцінки відповідності рівня розвитку тих чи інших сфер життя суспільства, засобів правового захисту вимогам, встановленим нормами міжнародного права.

Таким чином, приходимо до висновку, що поняття «міжнародний стандарт» є широко використовуваним національними та міжнародними інституціями при визначенні ступеня відповідності поведінки держави взятим на себе зобов'язанням. З огляду на це можна підсумувати, що міжнародний стандарт слід розуміти як взірць, зразок позитивного результату дотримання державою – учасницею своїх міжнародно-правових зобов'язань. Поряд з цим, слід відзначити, що відповідність рівня захисту тих чи інших прав людини не завжди є результатом поведінки держави, спрямованої на імплементацію відповідних міжнародно-правових актів. Так, в окремих випадках ті чи інші стандарти можуть бути фактично втіленими і в державі, яка не є учасницею міжнародного договору, що закріплює необхідність їх дотримання. Проте, у будь-якому випадку міжнародний стандарт слід вважати взірцем, ідеальною моделлю, парадигмою, що закріплює певні норми (принципи) у сфері прав людини, що зумовлюють обов'язковість вчинення певних дій (або утримання від їх вчинення), впровадження певних заходів тощо з боку будь-якого суб'єкта, здатного впливати на реалізацію та захист прав людини.

Отже, другою ознакою міжнародних стандартів прав людини є те, що за своєю сутністю вони є моделлю, еталоном, що встановлює норми (принципи) регулювання змісту прав людини та їх належного дотримання.

На наш погляд, на увагу та виокремлення в самостійні групи заслуговують і такі властивості міжнародних стандартів у вказаній сфері, як їх загальний характер, сфера охоплення, об'єктивні форми вираження та джерела закріплення. Загальний характер міжнародного стандарту пов'язаний з його універсальністю та полягає у тому, що ступінь його конкретизації досить невисокий, оскільки стандарти вказують здебільшого на кінцевий результат – дотримання певної категорії прав людини на належному рівні, відповідність певної галузі суспільних відносин тим чи іншим принципам тощо. При цьому стандарт сам по собі не вказує на конкретні обов'язки, їх адресатів тощо, а лише в загальних рисах закріплює певне правило чи принцип, необхідність впровадження якого передбачається певним міжнародно-правовим актом.

Сфера охоплення міжнародних стандартів прав людини - це галузі суспільних відносин, в яких реалізуються права людини, вимоги щодо дотримання та охорони яких встановлюються відповідними стандартами.

Під об'єктивними формами вираження міжнародних стандартів прав людини пропонуємо розуміти принципи та норми у царині прав людини. Однак до стандартів слід відносити не будь-які норми, що декларують права людини на міжнародно-правовому рівні, а лише найбільш значущі, основоположні норми та принципи, тобто ті, належні умови реалізації котрих складають необхідну основу для

безпечного та сприятливого функціонування особистості та є передумовою сталого розвитку правової держави і громадянського суспільства. Так, міжнародними стандартами, на наш погляд, можуть вважатися лише ті принципи та норми міжнародного права прав людини, що відповідають критеріям універсальності, мають загальний характер та стосуються основоположних засад прав людини, у зв'язку з чим вони набувають значення критеріїв, на підставі яких можна робити висновки про рівень цивілізованості, розвиненості, правової культури тієї чи іншої держави тощо.

Аналізуючи визначальні риси міжнародних стандартів прав людини, важливо з'ясувати і питання щодо джерел їх закріплення. У першу чергу на увагу в цьому аспекті заслуговують міжнародно-правові договори як найбільш поширені та авторитетні форми закріплення міжнародних стандартів. Міжнародно-правові договори, як відомо, за критерієм кількості сторін, що їх укладають (до них приєднуються) поділяють на двосторонні та багатосторонні.

На наш погляд, формою закріплення міжнародних стандартів прав людини є насамперед багатосторонній міжнародний договір, з огляду на таку суттєву властивість стандартів як універсальність. Так, закріплення певного, навіть важливого за своєю цінністю принципу чи норми у сфері встановлення прав людини, їх регулювання та захисту на рівні домовленості двох держав-учасниць міжнародних відносин не створює обов'язків для міжнародної спільноти в цілому та не поширює на них дію відповідних норм та принципів, тому останні й не набувають загального характеру, обмежуючи сферу правового охоплення державами, що уклали відповідний договір.

Поряд з тим, широке закріплення окремих принципів та норм у галузі прав людини на рівні національного законодавства та двосторонніх міждержавних договорів є самостійним шляхом набуття ними статусу міжнародних стандартів, оскільки, закріплюючись у вказаних джерелах, відповідні норми та принципи поступово набувають загального та універсального характеру.

Важливу роль у виробленні міжнародних стандартів прав людини відіграють міжнародні організації. В юридичній літературі висловлюються непоодинокі думки, згідно з якими міжнародні стандарти прав людини на універсальному рівні особливо пов'язані з діяльністю ООН. Функції та повноваження головних і спеціалізованих органів систем ООН у сфері прав людини складаються з міжнародно-правових документів про права людини та загальних рекомендацій з цієї проблеми, із здійснення моніторингу за практичною реалізацією державами взятих на себе зобов'язань, а також полягають у діяльності з надання інформації і техніко-гуманітарної допомоги¹⁰. Під останньою слід розуміти здійснювані відповідними органами просвітницькі заходи.

На думку деяких вчених, формування міжнародних стандартів прав людини в рамках ООН відбувається шляхом: а) прийняття багатосторонніх договорів; б) прийняття актів органами ООН; в) здійснення процедур, які передбачають реалізацію заходів, спрямованих на досягнення певного прогресу у сфері прав людини; г) винесення рішень та консультативних висновків Міжнародним Судом ООН з метою з'ясування змісту принципів та норм у міжнародному праві прав людини¹¹. З цієї точкою зору можна погодитися лише частково, оскільки на формування міжнародних стандартів прав людини впливає також практика й інших міжнародних судових установ, зокрема Європейського Суду з прав людини.

Ми погоджуємося з тим, що роль ООН у виробленні стандартів прав людини та наданню їм міжнародного характеру дійсно є надзвичайно важливою та заслу-

говує на високу оцінку. Позитивним результатом діяльності ООН та її органів є розроблення розгалуженої нормативної бази у галузі прав людини, аналіз якої дає підстави зробити висновок, що переважна більшість міжнародних стандартів прав людини знайшла своє закріплення у правових актах, створених та (або) прийнятих в межах ООН.

Як найбільш значущі джерела закріплення міжнародних стандартів прав людини, що заслуговують особливої уваги, можна виділити Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Конвенцію про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенцію про права дитини, Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Конвенцію про права інвалідів, Міжнародну конвенцію про захист прав усіх трудящих-мігрантів та їх сімей, котрі є правовою основою діяльності конвенційних органів ООН. Слід зазначити, що процес удосконалення правового регулювання, що закріплює міжнародні стандарти прав людини, є досить динамічним, коло відповідних міжнародно-правових актів постійно розширюється та деталізується.

Таким чином, узагальнюючи проаналізовані підходи до визначення категорії «міжнародний стандарт прав і свобод людини», виходячи з їх основних ознак, якими є універсальність, загальність, модельність, враховуючи особливості їх сфери охоплення, об'єктивних форм вираження та джерел закріплення, міжнародні стандарти захисту прав і свобод людини можна визначити як універсальні принципи та норми загального характеру, що встановлюють ідеальні моделі фіксації, реалізації та (або) охорони прав людини, є вираженням зразкового розуміння та реалізації прав людини, їх власної та інструментальної цінності для держави та суспільства.

1. *Рабинович П.М., Хавронюк М.І.* Права людини і громадянина: Навч. посіб. – К.: Атіка, 2004. – С. 19. 2. *Буткевич В.Г.* Міжнародне право: Основні галузі права. – К., 2004. – С. 208. 3. *Мюллерсон Р. А.* Права человека: идеи, нормы, реальность. – М.: Проспект, 1991. – С. 31. 4. *Черниченко С.В.* Права человека и гуманитарная проблематика в современной дипломатии // Московский журнал международного права. – 1992. – № 3. – С. 38. 5. *Вагизов Р.Г.* Международно-правовые стандарты в сфере защиты прав человека: нормативно-правовая основа международной системы защиты прав человека // Российская юстиция. – 2008. – № 5. – С. 34-36. 6. *Рабинович П.М.* Європейські стандарти прав людини: онтологічні, гносеологічні та праксеологічні аспекти // Вісник Академії правових наук України. – До 10-ти річчя Академії правових наук України. – С. 114. 7. *Селютін Д.О.* Глобалізація й демократизація як чинники універсалізації стандартів прав та свобод людини // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2009. – Вип. 17. – С. 158. 8. *Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: позиція держави та погляд громадянського суспільства (Збірка документів) / Упорядн. О.М. Руднева, Г.О. Христова; наук. ред. О.М. Руднева.* – К.: Істина, 2007. – С. 97. 9. *Карпачова Н.* Міжнародні стандарти у галузі прав і свобод людини та проблеми їх реалізації в Україні // Право України. – 2009. – № 4. – С. 6. 10. *Шкуратенко О.* Участь України в ООН по законодавчому визначенню міжнародних стандартів прав і свобод людини // Право України. – 2002. – № 3. – С. 59. 11. *Бурлак О.В.* Поняття міжнародного стандарту в міжнародному праві прав людини // Держава і право. – Вип. 33. – С. 511.